

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение

Хорум-Дагская средняя общеобразовательная школа

МБОУ Хорум-Дагская СОШ

РАССМОТРЕНО
на заседании ШМО

Протокол №1
от «31» августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора по
УВР

Монгуш И.Р.
Приказ №1
от «31» августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО
Директор школы

Приказ №1
от «01» сентября 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного курса «Тыва чогаал»

для обучающихся 10 классов

Хорум-Даг 2023

Тыва чогаалды өөрөдиринге тайылбыр бижик

Программаны тургузарда удуртулга болган документиленер

Ажылчын программаны Россия Федерациязының «Өөрөдилге дугайында» хоойлузунун 12-ги чүүлүнүн 7-ги кезээнге, ортумак болгаш ниити өөрөдилгениң федералдыг өөрөдилге стандарттарына, РФ-ның өөрөдилге болгаш эртем яамызының 2010 чылдың декабрь 17-де үнген 1897 дугаарлыг дужаалына, тус черниң бюджеттиг ниити билигниң өөрөдилге чери Теве-Хая ниити билиг ортумак школазының Уставы ёзугаар тургустунган башкының ажылчын программаның дугайында саавырга үндезилээн.

Тыва чогаал эртемниң база улустун аас чогаалының ужур-дузасы

Тыва аас чогаалы, чечен чогаал чоннун чогаалдыкчы салым-чаяанының боттут кестүүшкүннери болур. Аас чогаалы тыва чоннун ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, болбаазырадып келген сөстүн уран чүүлү болур. Оон эстетиктиг чаңчылдарына даянган, делегейниң улустарының (эң ылангыя орус, моол) литератураларының үлегер-майыын эдерип, тыва чечен чогаал 20 чүс чылдың чээрбиги чылдарындан бээр боттанып келген. Амгы үеде тыва аас чогаалы болгаш литература Тыва Республиканың чонунун культуразының эң улуг доктаамал эстетиктиг чаңчылдарлыг уран чүүлү болу берген. Ол ам чонну чаагай чаңчылдарга кижизидериниң, өгбелерниң алдарлыг төөгүзүн өөренириниң, келир үеге бүзүрөп болурунун идегелин быжыглаар чепсээ апарган.

Тыва чогаалды өөрөдириниң сорулгалары, кылыр ажылдары

Аас чогаалы болгаш литература кижилерниң медреселин сайзырадырына, сагыш-сеткилин байыдарына, аажы-чаңын хевирлээринге, чоннун чаагай чаңчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чүүлдүн өске-даа хевирлери-биле холбаштырып өөрөтпишаан, дараазында *сорулгаларны салган*:

-тыва улустун шаандагы болгаш амгы амыдыралы-биле, хосталга, аас-кежик дээш чоннун демисежип чораанын өөреникчилерге таныштырар, төөгүчү ёзу-биле угаап өөрөдир.

-Россияның хөй националдыг улустарының акы-дуңма харылзааларын, кожа-хелбээ чурттар, депшилгелиг чоннары-биле харылзааларын көргүскен чогаалдар-биле чалыыларның интернационалчы, патриотчу кижизидилгезин быжыктырар.

-Улустун аас чогаалының, литератураның курлавырларын анык салгалды чаагай идеалдарга, улусчу моральга, ужур-чурумга, төрээн чуртунга, чонунга, төөгүзүнге чоргааралды, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга гуманисти хамаарылгалыг болурунга кижизидеринге ажыглаар.

-Тыва литература амыдыралга тура-соруктуг, омак-сергек, бурунгаар чүткүлдүг, хей-аъттыг, күш-ажылга болгаш эстетикага кижизидип, ону алдаржыдып өстүреринге чепсек болур.

-Улустун аас чогаалының, литератураның теоретиктиг билиглерин быжыг шингээттиргеш, оларны амыдыралга ажыглап билиринге өөрөдир.

-Чогаалдарның идеялиг уткаын, уран-чеченин медресидип, уран номчулгага быжыг хандыкшылдыг болурунга өөрөдир.

-Үе-үеде тыва литератураның шиитпирлеп турганы хөй айтырыгларын тыва чогаал эртемниң башкылаашкынынга чаа чогаадыкчы, тывынгыр, ханы билии, хей-аът кирикчи эрудициязы, бодунуң үлегерлиг чоруу-биле өөреникчилерниң дилеп тывар, сонuurгалдыг ажылдаарын чедип алыр.

10-11-ги класстарга тыва чогаал программазының кол сорулгазы – уругларның чогаал талазы-биле эге болгаш ортумак класстарга алган билиин улам ханыладып, школаларның тус-тус угланышкыннарынга дүүштүр өөредип таныштыары. Чаа үениң школалары үстүкү класстарга нити (үндезин) билигнин, профильдиг хандыр өөредириниң дээш оон-даа өске угланышкыннарынга дүүштүр өөренирин сүмелеп турар болганда, үстүкү класстарның өөреникчилеринге тыва чогаал талазы-биле билигни чаңгыс аай программа-биле бээри болдунмас.

Өөредилге планында эртемниң туружу

Федералдыг базистиг өөредилге планында Россия Федерациязының бүгү-ле школаларынга төрөөн чогаалды албан өөренири көрдүнгөн. Ынчалза-даа өөредилге планының 4-кү вариантызы-биле алырга, төрөөн чогаалды өөрениринге шактар көрдүмээн. Ынчаарга факультатив шактарындан 10 класска 1 шак бердинген, ынчангаш чылда ниитизи-биле 34 шак болур.

10-гу класска тыва чогаал эртемниң утказы болгаш тургузуу

Тыва литератураның чогаалдарын өөредирин дараазында чуулдерни барымдаалап шилээн:

-чогаалдарның бедик идейлии, уран-чечени, амыдыралчызы, өөредиглиг, кижизидикчи ужур-дузазы;

-тема аайы-биле хөй талалы, төөгүлүг болуушкуннарның, амгы үениң амыдыралының чүүлдериниң, болуушкуннарының таарымчалыы;

-жанрларның, стильдерниң хөй янзылыы;

-өөреникчилерниң хар-назынынга чогаалдарның таарымчалыы.

Ортумак (долу) ниити өөредилгениң 10-11 класстарынга амгы тыва литератураның төөгү-реалисчи барымдааларлыг шилиндек чогаалдарынга даянып, чоннуң езу-чаңчылдарын, үзел-бодалдарын көргүскен, уругларның эстетиктиг таалалын оттурар, делегей көрүүшкүнүнче, ниитилел сайзыралынче, кижилер аразында харылзааларның болгаш амыдыралдың кол философчу утказынче угланган критиктиг боданышкынын сайзырадыр чогаалдарны шилээн.

Программада кирген чогаалдар 3 бөлүккө хувааттыгган:

1. Албан номчааш, башкының дузазы-биле сайгарып өөренир чогаалдар;
2. Немелде номчулгага херектээр чогаалдар;
3. Класстан дашкаар номчуур, өөреникчилерниң эстетиктиг билиглерин байыдар чогаалдар. Оларны өөреникчилер эки тура-биле шилип номчуур. КДН-га чүгле

программада кирген даңзыдан аңгыда, өөреникчилерниң хар-назынынга, ниити деңнелинге тааржыр Тыва болгаш Россияның, делегей, акы-дунма хөй националдыг литератураларының тыва дылче очулдуртунган чаа номнарын башкы өөреникчилерге үргүлчү сүмелээр.

10-гу класска тыва чогаал эртемин өөредириниң кол угланыышкыны, негелделери

Аас чогаалы болгаш литература кижилерниң медреселин сайзырадырынга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы-чаңын хевирлээринге, чоннуң чаагай чаңчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чүүлдүн өске-даа хевирлери-биле холбаштырып өөретпишаан, дараазында угланыышкынныг негелделерни салган:

-аас чогаалы болгаш литература тыва школаларда уран чүүлдүн өске-даа хевирлери-биле холбаштырып ыяап өөренир, башкылаар эртем;

-тыва улустуң аас чогаалы болгаш литература Төп Азияның болгаш өске-даа девискээрде чоннарның литературалары-биле тудуш хөгжүп, улусчу эстетиктиг принциптерге, реализмге үндезилеттингенин, үе-үеде тыва литератураның хөй айтырыгларын, темаларын чогаалчы бүрүзү бодунуң өскелерден ылгавырлыг уран-чечен аргалары-биле көргүзүп турарын өөреникчилерге билиндирер;

- тыва улустуң аас чогаалы болгаш литератураның төөгүзү нарын, ооң оруунга шаптараазыннар, частырыглар турган дээрзин чогаалчы бүрүзүн өөредип тургаш оюп эртпези чугула;

-тыва чогаалдардан аңгыда, Россияның болгаш делегей литературазының тыва дылче очулдуртунган чогаалдарын база өөреникчилерниң хар-назынынга, ниити деңнелинге тааржыр чаа үнгүлээн чогаалдарны башкы сүмелеп, кады сайгарар.

-бистин чурттуң улустарының, классиктиг болгаш акы-дунма хөй националдыг литератураларның байлак чүүлдериңиң шиңгээттирип, литературлуг, интернационалчы, шыдамык, кээргээчел, дыңнангыр, хүндүлээчел кижилер кылдыр өзериңге идигни бээр.

10-гу класска тыва чогаал эртеминге хыналда ажылдарның үнелели.

Хыналда ажылдар-чогаадыглар, эдертиглер сөзүглелдери амгы үениң негелделеринге, амыдыралчы дуржулгага барымдаалаан кижизидикчи уткалыг болуру чугула. Олар уругларның назы-харыңга, өөренген темаларыңга дүүшкек болуру албан. Хевирлерин башкы уругларның билиинин, кадыкшылының аайы-биле ыяап-ла таарыштыр шилип алыр. Дылдың уран-чечен аргаларын сайгарарыңга, сөзүглелди билиринге, номчааныңга, чогаал маадырларыңга, авторга, чогаалда болуушкуннарга хамаарышкан янзы-бүрү онаалгалар уругларның чогаадыкчы чоруун сайзырадыр ужурулуг.

10-гу класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери болгаш чанчыгар чүүлдери

10-гу классты доозуп тура, өөреникчилерниң билир ужурулуг чүүлдери:

- Тываның сураглыг чогаалчыларының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын билир;

- чогаалдың төөгүлүг үе-биле харылзаазын илередип шыдаар;
 - авторнун туружун тодарадып, чогаалчының стилиниң онзагайларын ылгап билир;
 - литературлуг дылдың нормаларын, чугаа культуразын сагып, чечен чогаалды аянныг номчуп, күүседип билир;
- чогаалдың идеялиг утказын, пафозун, чогаалчының делегей көрүүшкүнүн сайгарып билир;
- шиңгээдип алган литература-теориялыг билиглерин практика кырынга ажыглап шиңгээткен турар ужурлуг.

Өөредилге-методиктиг комплекс

Программа:

1. Ортумак ниити өөредилгениң 10-11 класстарынга "Төрээн (тыва) литература" эртеминге Федералдыг ажилчын программа.
2. Ортумак ниити өөредилгениң 10-11 класстарынга "Төрээн (тыва) литература" эртеминге чижек календарь-тематиктиг планнаашкын. А.Х.Херел, 2023.

Өөредилге ному:

Тыва чогаал, 10 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е.Т.Чамзырын, А.Х.Херел - Кызыл, 2022.

Методиктиг литература:

1. Д.Ч. Сүндүп. Тыва улустуң аас чогаалын школаларга өөредириниң методиказы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
2. В.С Кызыл-оол, Д.С Куулар «Методиктиг сүмелер. 5-ки класстың төрээн чогаал ному-биле ажилдаар башкыларга дуза», Кызыл, 1992.
3. Е.Т.Чамзырын. Төрээн чогаалды өөредириниң теориязы болгаш методиказы. Кызыл, ТывКУ, 2005.
4. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. Кызыл, ТывНУЧ, 2006.
5. С. С. Комбу. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012.
6. Тыва Республиканың чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000)
7. Тыва тывызыктар (Г.Н.Курбатский тург.-н.). Кызыл, ТывНУЧ, 2002.

Ол ышкаш:

- тыва тоолдарга үндезилээн мультфильмнер бижиткен дискилер;
- тыва чогаалчыларның шүлүктөрүн аянныг номчаан аудиобижидилгелер;
- чогаалчыларның чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажилдар.